

LITERATŪRA

GODEL, R. 1973: A propos du voyage de F. de Saussure en Lituanie. *Cahiers Ferdinand de Saussure* 23, 7–24.

MAURO, T. de 1972: Notes biographiques et critiques sur F. de Saussure. In: F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot, 319–404.

SMOCZYŃSKI, W. 2000: Starolitewskie žmuo, žmunj na tle prabałtyckich rzeczowników atematycznych. *Acta Linguistica Lithuanica* 43, 18–33.

STANG, CH. S. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo: Universitetsforlaget.

ZINKEVIČIUS, Z. 1980: *Lietuvių kalbos istorine gramatika* 1. Vilnius: Mokslas.

Juozas Karaciejus

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, 10308, Vilnius

LOZORIUS ZENGŠTOKAS

GIESMES CHRIKSCZIONISCHKOS IR DUCHAUNISCHKOS IR JU ŠALTINIAI

Parengė GUIDO MICHELINI

Vilnius: Baltos lankos, 2004, 584 p., ISBN 9955-584-71-8

2005 metų pradžioje „Baltų lankų“ leidykla (2004 metų data) išleido iš karto bibliografine retenybe tapusi Lozoriaus Zengštoko 1612 metų giesmyną *Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos*. Retenybe tapo todel, kad, nors knygos „rengimą ir leidimą parėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija prie Lietuvos Respublikos Seimo“ (p. 4), beveik iki 2005 metų pabaigos šis leidinys į knygynus taip ir neatkeliaavo, o pati leidykla irgi jau seniausiai tvirtina jo nebeturinti. Todėl nejučia kyla įvairių klausimų: kam šis leidinys buvo skirtas ir kodel Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remto leidinio niekur negalima gauti? Juk nesinorėtų teigti, kad Valstybine lietuvių kalbos komisija jau pradėjo remti asmeninius privačių parengėjų leidinius. O gal šiuo leidiniu norėta priminti sovietinius „visuotinio deficit“ laikus?..

Leidinys pradedamas knygos parengėjo Guido Michelinio dvikalbiu „Ivadu“ (lietuvių k. – p. 7–13; anglų k. – p. 14–21). Po jo fotograuotiniu būdu spausdinamas Lozoriaus Zengštoko giesmyno tekstas su šaltiniais (p. 22–523), Berlyno egzemplioriuje esančiu rankraštinių giesmių perrašymai su šaltiniais (p. 524–526), 3 priedai, iš kurių tik pirmas – „Vilniaus egzemplioriuje trūkstami lapai ir rankraštinės giesmės iš Berlyno egzemploriaus“ (p. 527–548) – yra tiesiogiai susijęs su Zengštoko giesmynu (antras ir trečias, t. y. „Keli pavyzdžiai iš 1588 m. Karaliaučiuje išleisto giesmyno *Geistliche Lieder und Psalmen*“ (p. 549–558) ir „Keli pavyzdžiai iš 1599 m. Niurnberge išleisto giesmyno *Geistliche Lieder und Psalmen*“ (p. 559–571) yra daugiau iliustracinių pobūdžio), o pabaigoje – „Šaltiniai ir bibliografija“ (p. 572–573) bei „Giedamų tekstų sąrašas pagal pirmąsias eilutes“ (p. 574–584).

Recenzuojamos knygos „Ivade“ parengėjas, trumpai nurodės Lozoriaus Zengštoko giesmyno ryšį su ankstesniais Martyno Mažvydo ir Jono Bretkūno giesmynais bei apibūdinės dviejų iki mūsų dienų išlikusių perleidžiamų giesmyno egzempliorių būkle, toliau pabrėžia, jog dėl to, kad 50 giesmių tekstai „iki Zengštoko leidimo buvo publikuoti daugiau nei kartą, rengiant šį

leidinį kilo klausimas, kurį lietuvišką variantą pateikti šalia fotograuotinio teksto: Mažvydo ar Bretkūno. Mūsų pasirinkimą lémē svarbus faktas, jog Zengštokes, perspausdindamas tekstus, dažniau rémési paskutiniu jų leidimu, t. y. 1589 m. knygomis, todėl pasirinkta šalia fotograuotinio teksto visuomet pateikti Bretkūno nurodytą lietuvišką šaltinį, išnašose aptariant tuos atvejus, kai buvo pakeista *Giesmių Chriksczionischkų* morfologija, leksika ar sintaksė¹ (p. 8). Tieki tekstologijos požiūriu, tieki lyginant visų trijų giesmynų tekstus šios Guido Michelinio pastabos iš esmės yra teisingos. Tačiau retkarčiais šalia fotograuotinio L. Zengštoko giesmyno pateikiamas perrašytas Bretkūno tekstas šiame leidinyje prašyti prasosi platesnių komentarų, juoba kad jau pats recenzuojamuo leidinio pavadinimas „Lozoriaus Zengštoko *Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos* ir jų šaltiniai“ įpareigoja pateikti kiek galima tikslus Zengštoko tekstu šaltinius. Be to, Zengštoko parengtos knygos pavadinimas *Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos* aiškiausiai sako, kad šios knygos pagrindą sudaro Mažvydo ir Bretkūno giesmynai. Todėl to trečdailio Zengštoko giesmyne spausdinamų tekstu, kurie jau buvo ir Mažvydo, ir Bretkūno giesmynuose, analizė šiame leidinyje, be jokios abejones, turėtų būti detalesnė. Kitais žodžiais, skaitytojas ir rašomosios lietuvių kalbos tyrinetojas iš recenzuojamuo leidinio turetų gauti tikslų atsakymą, ar rengdamas šiuos tekstus Zengštokes naudojosi Mažvydo giesmynu, ar ne. Dabar gi iš parengėjo pasakymo, kad Zengštokes „dažniau rémési paskutiniu jų leidimu“, lyg ir galima būtų suprasti, kad ne visada šiemis tekstams parengti buvo pasikliauta Bretkūno 1589 m. konvoliutu. Bet konkretiau, kuriaiš atvejais ir kuriems tekstams neapsiribota vien Bretkūnu, deja, nei „Ivade“, nei išnašose niekur nė žodeliu neužsiminta. Todėl iš karto kyla abejonės, ar šiemis jau bent porą kartų iki Zengštoko spausdintiems kūriniam Guido Michelinis tiksliai nustatė lietuvišką šaltinį. Juk, kaip jau yra pastebėjusi Inga Strungytė, „giesmių analizė parodė, kad ant Zengštoko darbo stalo gulėjo ne tik šios dvi knygos (t. y. Mažvydo ir Bretkūno giesmynai. – J. K.), bet ir Mažvydo *Katekizmas*¹ (Strungytė 2004: 73).

Žinoma, jokių lietuviško šaltinio pasirinkimo problemų nekyla tik dėl 26 iš Mažvydo *Giesmėse Chriksczoniskose* išspausdintų tekstu bei dar dėl 25, perkeltų iš 1589 m. Bretkūno religinių knygų, kur šios giesmes taip pat buvo išspausdintos pirmą sykį (p. 8). Tačiau tame pačiame puslapyje esantis G. Michelinio teiginys, kad „*lietuvių kalbos istorijai* (kursyvas mano – J. K.) svarbesni pirmą sykį spausdinami Zengštoko giesmyno kūriniai“ (p. 8) nėra tikslus ir prašyti prasosi komentavimo, nes lietuvių kalbos istorijai šie tekstai yra buvę nebuve. Kiekvienam kalbos istorikui aišku, kad naujieji Zengštoko giesmių tekstai lietuvių kalbos

¹ Tiesa, toliau šiame darbe, aptarusi Zengštoko sutapimus su Mažvydo giesmynu bei *Katekizmu*, pridetoje 11 išnašoje autore teigia, kad jos minimus „Zengštoko taisymus ir sutapimus su Mažvydo giesmynu taip pat nurodė ir Guido Michelinis nesenai išleistoje knygoje (Michelinis 2004).

Tačiau sasajų su Mažvydo *Katekizmu* italų kalbininkas nepastebėjo“ (Strungytė 2005: 73, išn. 11). Kadangi Strungytė išnašoje nenurodo dabar recenzuoamos knygos puslapių, todėl neaišku, kur ji tuos Guido Michelinio nurodymus perskaitė. Tikslumo dėlei būtina pridurti, kad nei recenzuojamuo leidinio „Ivade“, nei prie šių 50 giesmių tekstu, kurie iki Zengštoko jau buvo spausdinti Mažvydo ir Bretkūno leidiniuose, pridetuose komentaruose, kuriuose daugeliu atvejų iš tikrujų nurodyti Bretkūno ir Zengštoko (ne visi!) taisymai, konkretiai nepaminėta, kad būtent čia Zengštoko tekstas yra artimesnis Mažvydo tekstui. Tokią išvadą, lygindamas pateiktus faktus, skaitytojas privalo pasidaryti pats (žr. recenzuojamuo leidinio puslapius: 35 – išn. 1, 43 – išn. 1; 51 – išn. 1; 53 – išn. 1; 57 – išn. 1; 63 – išn. 1; 67 – išn. 2; 69 – išn. 1; 73 – išn. 1; 81 – išn. 1; 83 – išn. 1; 91 – išn. 3; 129 – išn. 1; 175 – išn. 1; 183 – išn. 1; 199 – išn. 2, 201 – išn. 2; 211 – išn. 3; 217 – išn. 1; 269 – išn. 1; 291 – išn. 1; 339 – išn. 2; 341 – išn. 2; 397 – išn. 1, 415 – išn. 1; 447 – išn. 1; 449 – išn. 1; 459 – išn. 2; 465 – išn. 1, 493 – išn. 3).

istorijai jokios įtakos neturėjo ir vargu ar tures. Jeigu kokios nors įtakos jie ir galėtų turėti, tai ne *lietuvių kalbos istorijai*, bet *lietuvių rašomosios kalbos istorijai*. Todėl nelabai malonu, kai lingvistiniame leidinyje, parengtame profesionalaus kalbininko, randi taip netiksliai vartoja-
mus lingvistinius terminus. Tokia terminų *lietuvių kalbos istorija* ir *lietuvių rašomosios kalbos istorija* sinonimiška interpretacija kažin ar leistina, juo labiau kad kalbotyra iš humanitarinių mokslų yra bene daugiausia tikslumo reikalaujantis mokslas. Todėl norėtūsi, kad kalbininkų parengtuose darbuose būtų laikomasi preciziškesnės lingvistinių terminų vartosenos.

Bene daugiausia vietos „Ivade“ prof. G. Michelinis skiria naujai išverstoms ir pirmą kartą Zengštoko išspausdintoms giesmėms, kurių iš viso yra 49 (mat, anot recenzuojamo leidinio parengėjo, giesmių tekstu *Dangusies mus Tiewe, Tawesp wienop Jezu Christe* ir *Wieschpats mana wiernas piemuo* tekstu „galima laikyti naujas tų pačių šaltinių, kuriuos naudojo anksčiau pasirodžiusių lietuviškų giesmyňų sudarytojai, vertimais“ (p. 8). Kadangi knygos pavadinime teigama, kad šiame leidinyje greta lietuviško giesmių teksto pateikiamai ir šal-
tiniai, todel vėlgi noretusi čia rasti ir tikslesnį apibūdinimą, nes iš šiuo atveju lieka neaišku, ar minėtų giesmių tekstai yra iš tikrujų nauji vertimai, ar tik laikytini naujas vertimais. O gal tik nauja vertimo redakcija?

Taigi iš visų, Guido Michelino teigimu, L. Zengštoko giesmyne pirmą kartą spausdinamų 52 tekstu (su ką tik minėtomis trimis giesmėmis) didžiausią grupę sudaro vertimai iš vokiečių kalbos. Jai priskiriami 27 tekstai. Pateikęs šiu 27 giesmių lietuviškus pavadinimus, parengejas tvirtina, jog „visi šie lietuvių vertėjų panaudoti vokiški tekstai išleisti XVI a.“ (p. 9). Ir toliau patikslina, kad tik vienas iš jų išspausdintas M. Liutherio *Geistliche Lieder* 2-ojoje dalyje, 14 – 1584 m. Niurnberge išleistame giesmyne *Psalmen/Geistliche Lieder und Kirchen- gesenge*. Toliau dar pridūrės, kad būtent Niurnberge „XVI šimtmečio pabaigoje išėjusiam žinomame giesmyne *Geistliche Lieder und Psalmen*“ (p. 9) yra 22 lietuviškų giesmių vokiški atitikmenys, parengejas toliau daro tokią išvadą: „Kadangi du iš penkių šiame leidinyje trūkstamų šaltinių [...] vėliau įtraukti į 1611 m. leidimą, tik trys tekstai neturi atitikmenų Niurnbergo giesmynuose, kuriais būtų galejė naudotis vertimų į lietuvių kalbą autoriai“ (kursyvas mano – J. K.) (p. 9) Vadinasi, vėlgi, atrodo, prof. G. Michelinio samprotavimuose nesueina galai. Iš šios autoriaus išvados skaitytojas gali pasidaryti dar vieną išvadą, kad Zengštokas ir jo talkininkai galėjo pasinaudoti ir 1611 m. vokišku giesmynu. Bet, turint omenyje to meto knygų rengimo sąlygas ir spaustuviių technines galimybes, kyla labai didelių abejonių, kad taip būtų buvę. Tuo, galimas daiktas, nelabai tiki ir pats knygos parengėjas, nes po kelių eilučių jau teigia, kad šio „giesmyno talkininkai nebūtinai (kursyvas mano – J. K.) turėjo naudotis minėtomis huteronų publikacijomis, nes galėjo po ranka turėti 1588 m. Karaliaučiuje išėjusi giesmyną „Geistliche Lieder und Psalmen“, kuriame išspausdinti 24 lietuviškų vertimų vokiški originalai“ (p. 9). Iš pastarosios citatos, logiškai mąstant, galima pasidaryti tik vieną išvadą, kad pirmiausia lietuviško giesmyno rengejų akys, be jokios abejonės, krypo į 1588 m. Karaliaučiuje išleistą vokišką giesmyną, kuris taip pat buvo liuteroniškas, o Niurnbergo giesmynai galbūt galejo būti tik papildomas šaltinis. Todėl ar ne per daug Guido Michelino „Ivade“ spejimų del Zengštoko giesmyno šaltinių, juoba kad juos buvo privalu (kaip rodo pats knygos pavadinimas) kiek galima tiksliau nustatyti. Dabar ir toliau lieka ne visai aišku, kada lietuviško vertimo šaltinis nustatytas palyginti tiksliai, o kada tik apytikriai, juoba kad iš vėlesnio teiginio, jog 22 naujai išverstų giesmių šaltiniai pateikiami pagal Karaliaučiaus giesmyną (p. 9), išeitų, kad galų gale parengėjas linkęs manyti, jog pagrindinis šiu naujai

išverstų giesmių šaltinis vis dėlto bus būtęs būtent šis 1588 m. Karaliaučiuje išleistas giesmynas *Geistliche Lieder und Psalmen*.

Toliau skaitant prof. G. Michelinio „Ivadą“ paaiškėja ir dar vienas įdomus dalykas. Atrodo, kad rengiant šią knygą buvo vadovautasi principu „kad tik būtų kitoniškai“. Tai, kad šis tvirtinimas néra iš piršto laužtas, kiekvienas skaitytojas, rodos, gali įsitikinti perskaitęs šį prof. G. Michelinio paaiškinimą.

„Zengštoko Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos fotografuotiniu būdu perspausdinamos iš defektinio Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos egzemploriaus, trūkstamus lapus papildant taip pat defektinio (tik kitose vietose) Valstybinės Prūsijos kultūros paveldo bibliotekos Berlyne egzemploriaus lapais; kad aiškiau matytuši, kokiose vietose perspausdintas egzempliorius yra defektinis, nuspresta antrojo lapus įdėti į giesmyną perrašius, o tik priede perspausdinti fotografuotiniu būdu...“ (p. 10; kursyvas mano – J. K.)

Iš karto kyla klausimas, nuo kada defektinis egzempliorius tampa unikumu? Logiškai galvojant, kadangi šiuo atveju turime du to paties egzemploriaus defektinius egzempliorius, vadovaujantis minėtu prof. G. Michelinio principu, dabar reikėtų fotografuotiniu būdu atskirai išleisti Valstybinės Prūsijos kultūros paveldo bibliotekos Berlyne egzemplorių, perrašius tame trūkstamus lapus iš Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos egzemploriaus. Tada tikrai turetume ištisinį tekstą. Deja, tokiais principais parengtų leidinių kol kas neteko matyti. Ir kažin ar jie reikalingi, juoba kad Lietuvoje iki šiol niekas taip nedarė. Be to, jeigu parengėjas taip labai troško išskirti Lietuvoje esančio egzemploriaus defektuotas vietas, tai iš Berlyno egzemploriaus paimtas fotokopijas galėjo pažymėti specialiu ženklu (šiandieninės technikos sąlygomis tai, berods, nesunku padaryti), o jų perrašus pateikti dar ir prieduose. Tada būtume turėję ištisinį Zengštoko tekstą, o ne tarp fotografuotinio teksto įterptus perrašytus puslapius, tuo labiau kad Vilniaus egzemplioriuje įterpti perrašyti tekstai ne tik „sugadina“ fotografuotinį Zengštoko tekstą, bet ir tam tikra prasme klaidina skaitytoją, nes perrašymuose neišlaikytas ne tik originalaus Zengštoko teksto eilučių ilgis (1), bet ir pridaryta didesnių ar mažesnių klaidų (2).

1. Plg. giesmės *Tawesp Schaukiu Jesu Christe* 1-os strofos Michelinio perrašą, išspausdintą p. 230 (a), su originalu, kurio fotokopija išspausdinta I priede p. 528 (b):

a) Tawesp Schaukiu Jesu Christe / Jſchklauſik mana ſchauksma /

DŪkem loska ſcheme c̄zeſe / neufzleifk man filwarta / Ape

tikra Wiera kalbu / Tà norek tu man dûti / taw giwenti /

Artimui but geru / tawa ſzodi laikiti.

b) Tawesp Schaukiu Jesu Christe / Jſchklauſik

mana ſchauksma / Dūkem loska ſcheme c̄zeſe / neufz=

leifk man filwarta / Ape tikra Wiera kalbu / Ta no=

rek tu man dûti / taw giwenti / Artimui but geru /

tawa ſzodi laikiti.

2. PERRAŠYMO KLAIDOS

p. 230 DŪkem

p. 230 Tà

p. 232 atmin's / ...Linkſmin's

p. 234 Togidelei

ORIGINALAS

p. 528 Dūkem

p. 528 Ta

p. 529 atmines / ... Linkſminęs

p. 530 Togdelei

p. 234 PŪliu	p. 530 Pūliu
p. 236 Per	p. 531 per
p. 408 DŪk	p. 532 Dük
p. 408 dŪme	p. 532 düme
p. 408 dŪk	p. 533 dük
p. 410 thÛ	p. 534 thû
p. 410 dÛſt (3x)	p. 534 dûſt
p. 410 DÛſt	p. 534 Dûſt
p. 410 ſchaukencŽŪſus	p. 534 ſchaukencŽûſus

Ta pačia proga čia tiesiog būtina pridurti, kad, vadovaudamas tokiu principu ir kilodamas iš įprastos vietas į priedus Zengštoko giesmyno fotokopijas, dvi iš jų parengėjas, atrodo, „parametė“ ir dėl to recenzuoojamas leidinys tam tikra prasme irgi yra defektinis. Mat, pradedant giesme *Pagimde mumus ſchen diena* ir baigiant giesme *Schwenta Dwafſe muſump*, „Registro“ fotokopijos pirmame priede nera (plg. p. 544–545), o perraše (p. 523) šio tarpo giesmių sąrašas išspausdintas. Vadinasi, Berlyno egzemplioriuje tas lapas yra, nes, jeigu jo nebūtu ir šiame egzemplioriuje, tai tikriausiai šios „Registro“ dalies neturētume ir prie Zengštoko giesmyno pateiktame perraše.

Aptardamas pateikiamų šaltinių perrašytų tekstų rašybą, knygos parengejas teigia, kad čia „laikantis ankstesnėse Michelinio publikacijoje priimtų principų: vartojamas išplėstas dabartinis šriftas, o ne gotikinės raidės (todėl, pvz., ſ keičiama s) ir balsių raidės su „šakele“ pateikiamos kiek kitokia forma; originalo V/v prieš priebalsi perrašomos U/u, o antroji (retsykiais ir tolesnė) didžioji raidė ilgesniame žodyje keičiama į mažają (pvz., ATeik į Ateik)“ (p. 11). Šitoks paaškinimas ir prie jo pateikti pavyzdžiai, mano manymu, nepakankami. Pirmiausia nieko neparašyta, kuo gi dabartinis šriftas yra išplėstas. Ar to išplėtimo esmę sudaro tik tame vartojamas digrafas ſ, ar ir dar kas nors? Be to, šio digrafo vartosena ir reikšmė M. Mažvydo ir J. Bretkūno giesmynuose, berods, nėra visai adekvati, todėl pradedančiam pažinti su mūsų senaisiais raštais skaitytojui ši faktą, rodos, taip pat ne pro šalį būtų priminti. Jeigu „išplėsto dabartinio šrifto“ esmę sudaro tik ſ, tada vėlgi skaitytojui būtų įdomu sužinoti, kodėl jam suteikiama išskirtinė vertė, nes iš tikruju jų sudaro ta pati „ilgoji“ ſ ir Ž. Taip pat reikėtų „Ivade“ konkretizuoti ir pateikti bent vieną pavyzdį, iš kurio būtų aišku ir skaitytojui nereikėtų perrašų tekste ieškoti, kaip perteikiamos originalo balsių raidės su „šakele“. Taigi iš to, kas pasakyta, atrodo, nekyla abejonių, kad ankstesnėse publikacijoje G. Michelinio priimti principai, kuriais jis vadovavosi ir rengdamas ši leidinį, nėra iki galio aiškūs ir jų aptarimas prašyti konkretizavimo, nes moksliuose leidiniuose (kaip savo parengetas knygas beveik visada įvardija prof. G. Michelinis) parengejo pasirinkti principai skaitytojui neturėtų kelti jokių abejonių ir papildomų klausimų.

Taip pat šiek tiek dviprasmiškas yra ir tvirtinimas, kad recenzuoojamas leidinys „turėtų padėti ne vien tiksliau apibūdinti Zengštoko giesmyno ryšius su Mažvydo ir Bretkūno giesmynais, bet ir geriau išryškinti Zengštoko knygos svarbą lietuvių giesmynų istorijoje, pagrindžiant tai konkrečiais duomenimis (pavyzdžiui, faktu, kad per 30 naujų šio leidinio tekstu – tarp kurių yra tokie vertingi originalūs ar pusiau originalūs kūriniai kaip *Christe geribes diena prælia*, *Chwola taw buk saldus Diewe*, *Teip Diews swieta pamileia* – perimta į 1666 m. Kleino giesmyną). Be abejo, neigiamas J. Lebedžio vertinimas [...], su kuriuo iš esmės sutinka ir

Z. Zinkevičius [...], yra pernelyg vienpusiškas“ (p. 11). Iš G. Michelinio teiginio galima pasidaryti išvadą, kad Mažosios Lietuvos giesmynų autoriai gana savarankiškai atrinkinėjo savo rengiamiems giesmynams tekstus ir dėjo juos savo nuožiūra. Iš tikrujų taip nebuvo, nes giesmynų rengėjai nebuvo laisvi ir tradiciją privalėjo palaikyti. Todėl dalis tuo metu populiarų konsistorijos aprobuotų giesmių ir keliavo iš giesmyno į giesmyną. Vadinas, kad Danielius Kleinas peremė 30 naujų Zengštoko giesmių, nereikėtų laikyti Zengštoko giesmyno kuo nors išsiskiriančiu iš kitų, juoba kad, Jurgio Lebedžio duomenimis, Kleinas į savo 1666 m. giesmyną iš Mažvydo, Bretkūno ir Zengštoko giesmynų paėmė daugiau kaip pusę giesmių (Lebedys 1977: 115). Kadangi Kleinas, rengdamas *Naujas Giesmių Knigas*, naudojos visais trumis ankstesniais giesmynais, savaime suprantama, kad iš Zengštoko giesmyno jis ēmė tik šiame giesmyne pirmą kartą spausdintus tekstus. Taigi faktas, kad Kleinas naudojos Zengštoko giesmynu, nėra koks nors specifinis šio giesmyno bruožas, nes, kaip taikliai dar 1944 m. yra pastebėjęs V. Biržiška, „kiekvienas naujai paruoštas giesmynas nebuvo koks naujas originalus darbas, bet senesnio papildymas ar pataisa“ (Biržiška 1998: 462).

Antra vertus, norint paneigtį arba bent priversti skaitytoją suabejoti Jurgio Lebedžio ir Zigmo Zinkevičiaus pateiktu Zengštoko giesmyno įvertinimu, atrodo, neužtenka pasakyti, kad jis „yra pernelyg vienpusiškas“, bet reiketų pateikti bent vieną kitą pavyzdį. O kai tų pavyzdžių nera, susidaro įspūdis, kad šitaip sakoma tik siekiant sureikšminti savo darbą. Kad tai neatrodytų tušti žodžiai ir nesusidarytų įspūdis, jog čia kartais be reikalo priekabiaujama, belieka dar kartą prisiminti Jurgio Lebedžio vertinimą, kad šis „giesmynas nera reikšmingas nei literatūrinės kalbos, nei eilėdaros atžvilgiu“ (Lebedys 1977: 110–111). Taigi tiek Lebedys, tiek ir Zinkevičius, vertindami Zengštoko giesmyną ir sakydami, kad didesnės reikšmės rašomosios kalbos raidai jis neturėjo, nieko neperdeda, nes jo reikšmės lietuvių rašomosios kalbos istorijoje iš tikrujų negalima lyginti nei su L. Rėzos *Psalteru Dovydo*, nei su D. Kleino giesmynu. Be to, Lebedys dar prideda, kad ne tik rašomosios kalbos, bet ir *eiledaros atžvilgiu* (kursyvas mano – J. K.) jis nėra reikšmingas. Šio Lebedžio teiginio nepaneigia ir geriausio lietuvių eilėdaros tyrinėtojo Juozo Girdzijausko darbai, kuris, kalbėdamas apie Mažvydo tekstu eilėdaros redagavimus, sako, kad Bretkūno „pastangos šiuo atveju yra žymiai nuoseklesnės negu Zengštoko“ (Girdzijauskas 1966: 69). Be to, prisiminus Jurgio Lebedžio kruopštumą, vargu ar jam, vertinant Lozoriaus Zengštoko giesmyną, įtakos galėjo turėti 1793 m. vokiečių kalba išėjusi G. Ostermejerio *Pirmai lietuviškų giesmynų istorija*, kaip linkęs įtarti G. Michelinis (žr. p. 13, išn. 49).

Iki šiol daugiausia dėmesio čia buvo skirta „Ivado“ teiginiams, keliantiems didesnių ar mažesnių abejonių ir, atrodo, reikalaujantiems kurių ne kurių tikslinimų. Tačiau nereikia manyti, kad G. Michelinis čia nepateikia jokių naujų faktų. Pirmiausia, turėdamas po ranka pirminius lietuviškų protestantiškų giesmių kitakalbius šaltinius, jis gerokai pakoreguoja Dainoros Pociūtės sudarytą „XVI–XVII a. prūsų Lietuvos bažnytinės giesmių sąrašą“ (žr. Pociūtė 1995: 147–175), nes šio sąrašo sudarytoja, rengdama spaudai monografiją *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*, tokią galimybę neturėjo.

Taip pat dabar recenzuojamas leidinys nuo ankstesnių Guido Michelinio parengtų ir „Baltų lankų“ leidykloje išleistų leidinių skiriasi dar ir tuo, kad Jame fotokopijų kokybė nepalyginamai geresnė negu, sakysim, Simono Vaišnoro *Zemcziugos Theologischkos* ir J. Bretkūno *Giesmių Duchauṇų* kopijų, nors diakritikai ir šiame leidime turetų būti aiškesni. Šiaip ar taip šiuo leidiniu jau būtų galima pasinaudoti, jeigu, kaip buvo sakyta, jį galima būtų įsigyti.

Po Zengštoko giesmių lietuviškų šaltinių perrašų, išnašose pateikiamuose komentaruose neretai aptariami lietuviškuose giesmynuose anksčiau spausdintų tekstu vertimo bei redagavimo dalykai. Tačiau atidžiau paskaičius ir panagrinėjus šiuos komentarus velgi kyla klaušimas, kokiais kriterijais vadovaujantis jie buvo rašomi. Reikalas tas, kad vienur parengėjas šiuose komentaruose gana smulkiai fiksuoja visus pakeitimus (plg. p. 37, išn. 1; p. 47, išn. 1 ir kt.), kitur apie juos net neužsimenama, nors tų pakeitimų, kai jie nutylimi, yra kartais netgi daugiau. Tuo nesunkiai galima įsitikinti palyginus Zengštoko iš Mažvydo giesmyno (a) ir iš Bretkūno 1586 metų leidinio (b) perspausdintų tekstu pridėtus komentarus:

a) pavyzdžiui, prie Mažvydo tekstu *Awinelis Pona Diewa* ir *Pone Diewe auksczausfis* pateikti tokie komentarai: „Tekstas ir melodija pateikiami pagal *Gesmes Chriksczoniskas* (p. 260–263). Zengštokas pakeite *Wede* į *Weda* (1-oji strofa)“ (p. 159, išn. 1) ir „Tekstas pateikiamas pagal *Gesmes Chriksczoniskas* (p. 409–412). Galima jį laikyti p. 42b–43b pateikiamos Lutherio giesmes *Dis sind die heilgen zehen Gebot* laisvu vertimu (plg. *Michelinio leidinį Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, p. 471). Zengštokas pakeitė *Newoksi* į *Newoki* (p. 205, išn. 1)“.

O prie tekstu „*Skambek linksmai balse mana* ir *O Jesau Christe swieta atpirktojau* išnašose pateiktı tokie komentarai: „Tekstas pateikiamas pagal *Gesmes Chriksczoniskas*“ (p. 368–372) (p. 277, išn. 2) ir „Tekstas pateikiamas pagal *Gesmes Chriksczoniskas* (p. 425–429). Gal tai originalus kūrinys“ (p. 473, išn. 1). Palyginus prie Mažvydo perrašytų tekstu pateiktus komentarus, logiška išvada būtų, kad paskutinius abu Mažvydo tekstus Zengštokas perspausdino be jokių pakeitimų. Deja, taip nėra.

Abu pastaruosius Mažvydo tekstus Zengštokas šiek tiek redagavo. Mažvydo giesmės tekste *Skambek linksmai balse mana* Mažvydo gime Mž 370₂ Zengštokas pakeitė į *gimęs; redu Mž 370₆* – į *budu* (p. 278); *kuna dūno* Mž 371₁ – į *dūno kuna*; *schwentam Duchui* Mž 372₇ – į *Schwentai Dwassei* (p. 280).

Dar daugiau pakeitimų giesmės *O Jesau Christe swieta atpirktojau* tekste. Čia *mumus* Mž 426₄ pakeista į *mus* (p. 472); *nießai ir βαιζδας* Mž 427₂₋₃ – į *schaſchai ir βaides* (p. 474); *Gimditojus ir waikus* Mž 427₇₋₈ – į *Gimditoius waikus* (p. 474); *Jog* Mž 427₁₁ – į *Jeng* (p. 474); *Jr ing diewa* Mž 429₃ – į *Jng Diewa* (tikėti) (p. 476).

(b) Panašiai yra ir iš Bretkūno *Giesmių Duchaunų* bei *Kancionalo* paimtų giesmių komentaruose. Pavyzdžiui, prie giesmių *Pūliu Adama pageda* ir *Eiket manesp bila Christus* perrašų pridėti tokie komentarai: „Tekstas pateikiamas pagal *Giesmes Duchaunas* (giesmė nr. 41). Zengštokas pakeitė *amßna smerczia* į *amßinu smercziu* (3-ioji strofa) ir pridėjo gale *Amen*“ (p. 235, išn. 1). „Tekstas pateikiamas pagal *Giesmes Duchaunas* (giesmė nr. 66). Zengštokas pakeitė *tur ir ghis* į *ghissai tur* (9-oji strofa)“ (p. 309, išn. 1). O prie giesmių *Mes meldziam waikai tawi* ir *O Diewe Malonus buki* perrašų G. Michelinis pateikia tokius komentarus: „Tekstas pateikiamas pagal *Giesmes Duchaunas* (giesmė nr. 64)“ (p. 405, išn. 1) ir „Tekstas pateikiamas pagal *Giesmes Duchaunas* (giesmė nr. 59)“ (p. 461, išn. 1). Taigi ir čia išeitų, kad Zengštokas į savajį giesmyną šiuos Bretkūno tekstus perkélė nieko juose nekeisdamas. Tačiau giesmėje *Mes meldziam vaikai tawi* Zengštokas Bretkūno eilutę *Perßegnok burna sawa* pakeitė į *Perßegnok nasrais sawa*, o eilutę *Aprodik meile tawa / Jr wissa gelbeki* – į *parodik meile tawa / Jr wiffam...* (p. 404). Giesmėje *O Diewe Malonus buki* recenzuojamo giesmyno sudarytojas Zengštokas Bretkūno teksto eilutes *Nûg mana wiffa piktibe, Tawesp keli taifiti, Tada ifch offieru* pakeitė į *Nûg mana wiffu piktibiu* (p. 460), *Tawesp taifiti* (p. 462), *Kada ifch affieru* (p. 462).

Šie pavyzdžiai, mano galva, pakankamai aiškiai rodo, kad moksliniame leidinyje toks laisvai pasirenkamas komentavimas taip pat nėra geras dalykas. Komentavimo principai kartu su leidinio parengimo principais turėtų būti aiškiau išdėstyti knygos įvadiniam straipsnyje. Dabar gi galima manyti, kad, kai parengėjas turėjo laiko ar noro, tuos tekstų skirtumus nurode, o kai laiko ar noro nebuvo, pasitenkino tik nuoroda, iš kur perrašytas tekstas paimtas.

Ir dar kartą būsimus recenzuojamuo leidinio skaitytojus, kuriems nusišypsos laimė nežinia kokiais keliais šį leidinį įsigyti, reikia įspėti, kad ir šiame G. Michelinio leidinyje pateiktuose perraštuose Mažvydo ir Bretkūno tekstuose (kitakalbių tekstų perrašymai netikrinti) yra likę didesnių ar mažesnių netikslumų, todėl pasikliauti vien čia pateikiamais perrašymais nevertėtų, bet kiekvieną kartą derėtų pasižiūrėti ir į originalą. Kad būtų lengviau ir patogiau orientuotis, čia pateikiami M. Mažvydo (1) ir J. Bretkūno (2) tekstu perrašymuose pastebėti netikslumai.

1 PERRAŠYTO M. MAŽVYDO TEKSTO NETIKSLUMAI

Recenzuoja- mo leidinio puslapis	G. Michelinio perrašymas	Originalo (Mž) puslapiai	Originalo (Mž) tekstas
41	Jsraela:/	541 ₁₁₋₁₂	Jsraela:
41	su tewais musu:	542 ₁₂₋₁₃	su tewais muſu
107	Potam drebeya	443 ₁₉ -444 ₂	Potam drebeja (<i>ya ße=</i> yra kustodas)
107	Tokš smerti priſme	444 ₅₋₆	Tokę ſmerti priæme
107	kurí priemei	445 ₁	kurę priemei
119	neatremki	448 ₁₇	neattremki
123	Ir kop	453 ₇₋₈	ir kop
139	grabop	276 ₁₁₋₁₂	grabob
167	karaliauti	246 ₄	Karaliauti
207	Ne prieteli sawa	411 ₄	Ne priteli sawa
215	d ngui	587 ₄	dąngui
277	czista	369 ₈	cžistas
281	O karaliau	419 ₁	O Karaliau
285	Garbinkem	422 ₁	Garbinkiem
359	mirsim Rodi	417 ₁₁₋₁₂	mirſim / Rodi
475	Del	426 ₉	Diel

2. PERRAŠYTO J. BRETKŪNO TEKSTO NETIKSLUMAI

Recenzuoja- mo leidinio puslapis	G. Michelinio perrašymas	J. Bretkūno 2001 m. leidimas		Originalo tekstas
		Knygos dalis ir giesmės numeris	Knygos puslapis	
35	teip Diewas esti	GD 1	21	taip Diewas est
35	Nüg	GD 1	21	Nug
59	est	GD 4	25	esti
59	Diews dawe	GD 4	25	Diewas dawe
61	Walnai pleßdams	GD 4	26	Walnai taw pleßdams
61	gesme	GD 4	26	giesme
65	Taip esti	GD 48	100	Taip est
65	Marias Mergaites	GD 48	101	Marias mergaites
69	palinksmink	GD 50	103	Palinksmink
73	Be angina... paßeidima	GD 51	104	Be Angina... / paßeidima
73	est ghis li./	GD 51	105	est ghis li.
81	O Schwenta	GD 5	27	O schwenta
113	kaip Rasbainiks	GD 63	121	Kaip Rafbainiks
113	ischpleschita buwa	GD 63	121	ischpleschita
131	swents	GD 10	32	schwents
139	smertis ßiwats meile /	GD 11	33	fmertis /ßiwats meile/
205	mumus stoieise	GD 16	39	mums stoieise
209	mums nüg	GD 17	39	mumus nüg
209	man sirdis	GD 17	39	man schirdis
209	Neußmuschk	GD 17	40	Neußsumuschk
229	O ghrieschnasis	GD 67	128	O grieschnafis
239	Tas wien	GD 42	90	Tas wiens
265	dük mumus	Paraphrasis	162	dük mums
317	Prie saw	GD 73	139	Prieg saw
417	Atleisk mumus	GD 37	74	Atleisk mums
435	biauriais	GD 24	50	biaurais
447	Tiews	GD 38	80	Diews
447	est	GD 38	80	esti
449	walia	GD 38	81	wale
457	nagaus	GD 28	55	negaus
457	Nü nu	GD 28	55	Nüg nu
459	bük taw Dangaus	GD 29	56	buk taw dangaus
465	liudij	GD 60	115	ludij
499	Kaip	Kollectos	227	kaip
505	b rna d ti	Kollectos	233	bürna düti
513	atsiusk	Kollectos	241	atfiunsk

Prie pastarujų perrašymo netikslumų dar atskirai verta nurodyti visiškai nepagrįstą Bretkūno 37 giesmės tekste veiksmažodžio *attolitumbei* atstatymą į *attoli[n]tumbei* (p. 419), nes lietuvių kalbose tarmėse (taip pat ir Mažojoje Lietuvoje) buvo vartojamas šio veiksmažodžio variantas (*at)tolyti*. Taip pat nesuprantama, kodėl Bretkūno giesmyno 30 giesmės tekste esančiam *gieraffis* paties Bretkūno pateiktame klaidų atitaisyme *Kleiaghimus taipo pataifik* taisytam į *gerafis* recenzuojamo leidinio parengėjas padarė išimtį ir perraše paliko *gieraffis* (p. 461), nors kitų giesmių perrašymuose į Bretkūno taisymus Michelinis atsižvelgė. Atskiro paaiškinimo ar komentaro prašosi ir 17 Kancialo giesmes gale esančios eilutės *Garba taw Diewe* perrašytame tekste (p. 495) praleidimas, juoba kad eilutė yra ir Zengštoko giesmės pabaigoje (p. 494). Be to, recenzuojamo leidinio 83 puslapyje esančioje 1-oje išnašoje netiksliai nurodyta giesmės *Diekavokim nu mes wissi* Mažvydo giesmyno puslapiai: vietoj 215–217 turėtų būti 218–219.

Tai tokie būtų šio leidinio netikslumai bei abejonių keliantys teiginiai. Tačiau šiomis pastabomis, jokiais būdais, nenoreta tikrai reikalingo leidinio sumenkinti. Jomis tik norėta atkreipti dėmesį, kad senųjų raštų rengimas spaudai yra labai sunkus ir daug kruopštumo reikalaujantis darbas. Todėl kiekvienas jų rengėjas nusipelno pagarbos, jeigu stengiasi netikslumų nekartoti, o remėjams ir leidėjams ateityje derėtų būti apdaresniems, kad panasių nesusipratimų, kai vos tik išleistas leidinys tampa bibliografine retenybe, perleidžiant senuosius raštus nepasikartotu.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- BIRŽIŠKA, V. 1998: Lietuviškos bibliografijos istorija. Kn.: *Knygotyros darbai*, Vilnius: Pradai, 456–523
- BRETKŪNAS, J. 2001: *Giesmes Duchaunas ir kitos 1589 metų liturgines knygos*. Parengė habil. dr. Guido Michelini. Vilnius: Baltos lankos.
- GIRDZIAUSKAS, J. 1966: *Lietuvių eledara. Silabines-toninės sistemos susiformavimas*, Vilnius: Vaga.
- LEBEDYS, J. 1977: *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas.
- MAŽVYDAS, M. 1993: *Katekizmas ir kiti raštai*, Vilnius: Baltos lankos.
- POCIŪTĖ, D. 1995: *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmes*, Vilnius: Pradai.
- STRUNGYTĖ, I. 2004: Mažvydo katekizmo giesmių redakcijos XVI–XVII a. Rytų Prūsijos giesmynuose. *Acta Linguistica Lithuanica* 51, 69–80.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3. Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.

Juozas Karaciejus
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva